

АРХИВСКА ДОКУМЕНТА КАО ИЗВОР ЗА СТАВОВЕ ЈОСИПА БРОЗА: КАКО ЈЕ ТИТО „(АУТО)ЦЕНЗУРИСАН“

Анстракт: У раду су, преваходно на основу докумената из Архива Југославије, анализирани разлике између интегралних говора Јосипа Броза приликом посета Србији и онога што је, после редактуре његових говора, објављивано у јавности. Истраживано је ко је и из којих разлога одлучивао да одређени делови Титових говора не буду објављени или да буду објављени у прерађеном облику.

Кључне речи: Јосип Броз Тито, говори, Србија, штампа, историјски извор

Јосип Броз је истраживачка тема несагледивих граница. Истраживаче су до сада занимале његова породица, порекло, револуција на чијем је челу био, природа власти после рата, спољна политика, утицај на унутрашњу политику, обрачун са противницима и бројне друге теме. Пажњу су привукле и његове званичне посете и путовања унутар државе.² На примеру тих путовања сагледаћемо у којој мери су оригинални говори Јосипа Броза верно преношени у јавности. Акцент смо ставили на шездесете и седамдесете године 20. века.

Овај архивски извор је прворазредног значаја. Чине га оригинални Титови говори онако како су пренети са магнетофонске траке, без икаквих измена. То је оно што је он стварно рекао. Потом је, међутим, следила стилизација тих говора. По-

¹ научни саветник, slobodanselinic@gmail.com

² *Tito – Partija*, zbornik radova sa naučnog skupa „Tito – Partija“ održanog od 2. do 5. decembra 1987. godine u Kumrovcu, I-II, Beograd 1988; *Tito у Ваљевском и Подринском крају*, Београд 1981; *Tito и Крушевцу*, Beograd 1981; *Tito у Неготинској крајини*, Бор 1981; *Tito у природи и лову*, Beograd 1980; *Tito. Govori и Leskovcu, Prokuplju и Osijeku*, Beograd 1968; *Tito и Srednjem Pomoravlju*, Svetozarevo 1977; Danilo Todorović, *Tito – lov – politika (Tito и лову, lov и politici)*, Beograd 2010; Vladimir Petrović, *Titova lična diplomatija*, Beograd 2010; Милутин Живковић, *Посета Јосипа Броза Тита Косову и Метохију (25-28. марта 1968. године) у светлу постбрионских дешавања у покрајини, Баутина*, 30/2011, Ужице 2011, 135-151; Dragomir Bondžić, *Titove titule. Josip Broz и научне установе, Tito – viđenja и тумачења*, zbornik radova (urednik Olga Manojlović Pintar), Beograd 2011; Драгомир Бондић, *Јосип Броз у Јужној Србији 1968. године*, Лесковачки зборник 51/2011, 143-160; Slobodan Selinić, *Pogledi Josipa Broza на неке проблеме jugoslovenskog društva šezdesetih godina 20. veka*, Tito – viđenja и тумачења, zbornik radova (urednik Olga Manojlović Pintar), Beograd 2011, 329-346; Слободан Селинић, *Посета Јосипа Броза Лесковцу 1953. године*, Лесковачки зборник LI, 2011, Лесковац 2011, 329-342.

некад се радило о преправкама у тексту оригиналног говора, додацима, прецртавањима, дописивањима и слично, до те мере да је сам оригинални текст понекад тешко употребљив. Често су прављене нове верзије са унетим исправкама, па поново слате на редиговање, после чега је следило ново прекуцавање и тако редом док не би настао прерађен и за јавност подобан текст. Управо зато је рад на документима који садрже оригиналне Титове речи од прворазредног значаја за научнике, јер су његови ставови у пуној мери садржани само ту, а не у текстовима објављеним у штампи или у сабраним делима. Реч је о више стотина докумената различитог обима и значаја, зависно од дужине говора и важности теме о којој је говорио. Документа се чувају у Архиву Југославије у Београду у фонду 837, Кабинет председника Републике.

304

Формално, посете су организоване на иницијативу оних који су желели да угосте југословенског председника. Тито је позиве добијао са свих страна – од општинских и покрајинских органа власти и партијских руководства, фабрика, рудника, школа, сајмова итд. О организацији посета бринуо је Протокол Председника Републике у сарадњи са републичким и локалним органима власти. Титу су давани предлози програма посете, а последњу реч је увек давао он – по питању датума посете, начина путовања, о томе да ли ће неки сусрет бити избачен или унет у програм посете итд. Датум посете је зависио од његових обавеза, датуми су неретко померани, а посете одлагане. Отварање неке фабрике или нека друга свечаност прилагођавани су Титу и његовом распореду.

Титове посете брижљиво су припремане. Ништа није препуштано случају. Сатница његових активности током посете планирана је у минут. Прецизно је одређивано његово кретање, маршрута, ко ће га и где сачекати, куда ће проћи, ко ће од сарадника из републичког и савезног врха и домаћина бити уз њега, када ће се и где одморити, ручати, вечерати, преспавати, чиме ће се возити и сл. Титов долазак у неки град био је за ту средину велики догађај – празник. Тада су пуштане у рад фабрике и друга привредна постројења, у част његовог доласка отваране су културне манифестације, град је мењао изглед, сређиване су саобраћајнице. Градови су били окићени заставама, транспарентима, славолуцима, а Тито је по правилу ишао отвореним колима или пешке између шпалира грађана који су пут којим је пролазио засипали цвећем.

Није требало само припремити посете Јосипа Броза бројним градовима, привредним, културним и другим организацијама и свечаностима, већ је било неопходно припремити и њега за посете. То је од његових сарадника захтевало да прикупе и ставе му на сто обиље материјала. Савезне и републичке службе, покрајински и локални органи, привредне организације и други, слали су извештаје, елаборате и анализе које су затим често пролазиле још једне руке, јер их је требало „сажвакати“, избацили сувишно и Титу доставити што употребљивији и речитији документ. То га је чинило веома добро обавештеним о стању у земљи, јер су се у овим документима често налазили и они у којима је о проблемима говорено отворено или они у којима су изношени поверљиви подаци. Тако је Тито читао о привредним кретањима и проблемима, положају пољопривреде, историјату, производњи и актуелним проблемима бројних фабрика, рудника и других привредних

организација, одликама многих општина (број становника, површина, економске особине, развитак културе, школства, здравства...), културним и историјским знаменитостима, достављани су му извештаји УДБ-е са обавештајним и безбедоносним подацима. Пред Титову посету *Борби* Јоже Смоле је 9. фебруара 1969. тражио од Блаже Мандића из Службе за штампу Генералног секретаријата Председника Републике да прибави бројне податке о раду ове куће. Титу су били потребни подаци о тиражу југословенских дневних и вечерњих листова, а посебно детаљни требало је буду подаци о тиражу *Борбе* (ћирилично и латинично издање), као и да по годинама буде приказан пад тиража Борбе после 1965. Следеће што је Тита занимало били су подаци о дотацијама датим овом листу, као и о његовом дефициту. Затим, подаци о финансијском стању НИП *Борба*, програму његове графичке реконструкције и модернизације, личним дохоцима новинара *Борбе* и *Вечерњих новости* са образложењем зашто су новинари *Вечерњих новости* били плаћени неупоредиво више од новинара *Борбе*. Када је реч о кадровском саставу *Борбе*, Тита је највише занимало колико је новинара напустило лист и отишло у друге редакције у последње две године, а посебно колико је њих прешло у *Вечерње новости*. Председника је занимало и колико је седница за последње две године одржао Издавачки савет листа, тражио је да се прибави мишљење Савезне конференције ССРНЈ о *Борби* и појединим њеним издањима. Од директора *Борбе* Моме Марковића захтевао је кратак извештај о основним проблемима листа, као и о стању у НИП *Борба*. Све ове податке Тито је требало да има на столу најкасније три дана пре посете. Поступајући по овом захтеву, Блажо Мандић је податке прикупио и проследио пет дана пре посете, с тим да је, пошто су информације које је *Борба* доставила биле сувише оптерећене цифрама, доставио и изводе са мање цифара, а Протоколу Председника је препустио да одлучи које ће податке Тито да користи.³

За посете листовима и очекиване разговоре са новинарима Тито је унапред добијао питања која ће му бити постављена, а сарадници су му онда достављали материјале о тим темама. Пред посету *Борби* 1969. директору ове куће Моме Марковићу скренута је пажња да би Титов разговор са новинарима Борбе пре свега требало да буде оријентисан на разматрање проблема југословенске штампе и новинарства. Тито је пред посету *Борби* унапред добио седам питања, а да би одговорио на њих састављен му је „кратак“ подсетник на дванаест страна.⁴

Титове посете су за централне медије, као и за локалне у срединама које је посећивао, биле прворазредни догађај. Радио Приштина је 13. априла 1971. информисала слушаоце о Титовој посети у седамнаест говорних емисија (извештаји, репортаже и директни преноси из Гњилана). Директно је преношен дочек у Гњилану и његов говор грађанима, а изводи из говора понављани су у више емисија. Скоро цела емисија на турском језику у 18.30 била је посвећена Титовој посети. *Рилиндија* је 14. априла Титовој посети посветила првих шест страна. Централна

³ Архив Југославије (АЈ), фонд 837, КПР, II-1/159, Посета *Борби*, 19. II 1969, Припремни материјал; Информативни материјал.

⁴ АЈ, фонд 837, КПР, II-1/159, Посета *Борби*, 19. II 1969, Разговор председника Тита са новинарима *Борбе*.

штампа је о њима скоро увек писала на првим странама. Било је веома мало одступања од тог правила. Један од њих била је Титова посета Бачкој Паланци 1974. о којој је *Политика* писала тек на седмој страни, јер је прве две стране заузео његов интервју *Комунисту*. Тита је са првих страна могао да склони само Тито.

Посете Јосипа Броза југословенским крајевима за истраживаче су више-струко вредан извор – из њих се може сазнати о приликама у држави, привреди, унутрашњости земље, односима међу политичарима, али су међу највреднијим сазнањима ставови који се налазе у Титовим говорима одржаним у тим приликама.

Титови говори су снимани и прекуцавани са траке. Његово излагање у разговору са политичким активом Ђаковице 27. марта 1967. „скидано“ је са траке у колима од Ђаковице до Пећи.⁵

После тога говори нису увек преношени у потпуности верно, већ је интегрална верзија (она која је прекуцана са траке) преправљана и дорађивана, па је у штампи један део препричаван, други цитиран, трећи избациван итд. Извесно је да је Тито понекад читао оно што је изјавио и одобравао да буде објављено или не, па тако није дозволио да његово излагање у *Политици* 1969. буде објављено. Говор који је одржао политичком активу Косова и Метохије у Пећи 28. марта 1967. прекуцан је са траке, преправљен, дат њему да га прочита, а потом је он унео још пар измена и одобрио да се објави („Може у штампу. Т.“).⁶ Такође је прерађен и његов говор приликом разговора са културно-просветним радницима Косова у Приштини 25. марта 1967. године. Прегледао га је Владимир Поповић и тек онда је дат *Комунисту* да буде објављен.⁷

Понекад се радило и о потреби да се говор стилизује, тим пре ако је било речи о живом говору, сусрету са неком делегацијом „у ходу“. Титове речи на састанку са делегацијом градитеља Ђердапа септембра 1969. да је та година била родна и да је „свугдје добро родило осим камена, разумије се, камен је остао исти“ биле су изостављене, јер доскочица о камену који те године једини није боље родио него раније није била адекватна Титовом положају.⁸

Питање је да ли су баш сасвим верно са траке прекуцаване Титове речи, али ако постоји разлика између снимка са траке (радијски снимак) и прекуцаног текста, пре него што је он бивао прерађен за потребе објављивања, те разлике су незнатне и можда потичу од тога што дактилограф приликом куцања није добро чуо неку реч. За разлику од каснијих прерађивања говора, те грешке су мале и вероватно ненамерне. Тако између радијског снимка Титовог говора у Зрењанину 1969. у коме је оштро напао Драгослава Михаиловића поводом представе „Кад су цветале тикве“, а који је користио А. Новаковић, и текста који је прекуцан са траке и

⁵ АЈ, фонд 837, КПР, II-1/130, Посета Косову, 25-28. III 1967, Излагање председника Тита приликом разговора с политичким активом Ђаковице...

⁶ АЈ, фонд 837, КПР, II-1/130, Посета Косову, 25-28. III 1967, Излагање председника Тита приликом разговора с политичким активом...

⁷ АЈ, фонд 837, КПР, II-1/130, Посета Косову, 25-28. III 1967, Излагање председника Тита приликом разговора с културно-просветним радницима Косова...

⁸ АЈ, фонд 837, КПР, II-1/175, Посета Источној Србији, 20-22. IX 1969, Брестовачка бања, 21. IX 1969, Завршна реч...

који се чува у Титовом архиву, постоје сасвим незнатне разлике. Између осталог, према тексту из Титовог архива, он је извређао аутора: „Изгледа његова тиква који је то писао не схвата, јер она је изгледа потпуно гњила итд.“, док Новаковић у својој књизи уместо „не схвата“ наводи „не цвате“. У сваком случају, тај говор је са траке прекуцан, а онда прерађиван за објављивање, па су увреде ублажене, те је *Политика* сутрадан ипак избегла да Михаиловићеву главу назове „тиквом“, а и уместо да буде „гњила“, у њој је „само“ било „нешто мутно“.⁹

Најчешће су на путу од магнетофонског записа до страница штампе мењани делови говора о унутрашњој ситуацији и међународним односима.

Онај ко је вршио редакцију Титовог говора често је прецртавао читаве његове реченице са верзије прекуцане машином са траке, а онда понекад прецртавао и своје реченице у којима је давао своју верзију Титовог говора па писао нову, дакле трећу верзију која је ишла у новине. Тако се понекад дешавало да у јавности буду објављени читави пасуси Титовог говора у којима није било скоро ниједне речи коју је он стварно изговорио, већ је само смисао и то прилично далеко бивао погођен, а изостављани су читави сегменти његовог говора који нису били подесни за објављивање. Речит је пример његовог обраћања градитељима Ђердапа у Брестовачкој бањи 1969. године. Уместо „У бази доље, од огромне већине, морам да кажем, људи стрепе за нашу заједницу, они хоће да се наша заједница одржи. Доље нема ни Србин, ни Хрват, ни Словенац, ни Македонац, ни Црногорац, ни шта га ја знам Босанац, него су они сви за то да ми ту заједницу учврстимо. Е сад знате када се већ почне причати, а прича се горе не доље, откуда све то потиче, ја не могу да вам кажем, али има и вањских, спољних фактора који ту прилично дјелују“ објављено је „Могу одмах да кажем да у бази нашег друштва постоји добро расположење и да наши произвођачи теже даљем јачању југословенске социјалистичке заједнице. Они су дубоко свесни да је њихова будућност само у снажној социјалистичкој Југосавији и они својим залагањем раде на даљем развоју наше заједнице равноправних народа и народности како би она била што чвршћа и што јединственија“. Дакле, избачена су чак три важна сегмента Титовог говора: да су грађани стрепели за опстанак земље, да је кривица за такво стање била у руководству („прича се горе не доље“) и да је таква ситуација инспирисана и деловањем „непријатеља“ из иностранства. Тако је овај сегмент његовог излагања пренет јавности само у уобичајеним фразама.¹⁰

Титово упозорење изговорено у источној Србији 1969. да је обилазећи земљу током те године наилазио на „врло алармантна гледишта да је то већ дошло код нас у Југославији до дезинтеграције наше заједнице“ није уопште објављено, као ни следеће реченице: „И да нема Савеза комуниста Југославије нема Југославије. Ако би то престало ја вам кажем било би катастрофално за нашу земљу“, можда

⁹ АЈ, 837, КПР, II-1/179, Посета Зрењанину и Кикинди, 25. X 1969, Кикинда, 25. X 1969, Зрењанин, 25. X 1969, Завршна реч председника Тита...; А. Новаковић, *Како је Тито разбијао „тикве“*. *Историја забране позоришне представе „Кад су цветале тикве“ Драгослава Михаиловића (ЈДП, 25. X 1969)*, Београд 2004, 50, 51; *Политика*, 26. 10. 1969, 2.

¹⁰ АЈ, фонд 837, кпр, II-1/175, Посета Источној Србији, 20-22. IX 1969, Брестовачка бања, 21. IX 1969, Завршна реч...

зато што су ова упозорења деловала прејако, па не би одговарала слици о добром стању у земљи која је креирана пред домаћом јавношћу и светом.¹¹ У потпуности је изостављен следећи део говора у Брестовачкој бањи септембра 1969. у коме је критиковао писање штампе, повезујући га са деловањем непријатељских утицаја из иностранства: „Онда ова разна наклапања разна причања, то су велики градови, Београд, Загреб, Љубљана, Скопље или Сарајево итд. а то је највеће стјечиште свих могућих струјања извана и онда ту се сада... Новине наше, штампа она нам збиља медвеђу услугу прави низ година. И ту ћемо морати мало оштрије ствари узети у руке. И питање наше културе, не само економског развитка, и културе итд. ми ћемо то морати чвршће узети у руке.“ У делу говора у коме је говорио о потреби очувања југословенске државе и да ниједна република или народ нису довољни сами себи, изостављена је реченица у којој је стајало да су у тадашњем свету „велики подјармљивали мале“ и да им често нису признавали суверенитет.¹² Дан после Титове посете *Борби*, фебруара 1969, овај лист је доста верно пренео његове речи из разговора са новинарима, али је сасвим избачен део у коме је говорио о Косову и Метохији и у коме је Албанцима и Косову негирао само право на републику и отцепљење, али им је давао сва права која су имале друге републике. Проблеме на Косову и Метохији сводио је на социјалне и класне, скоро сасвим занемарујући албански национализам и сепаратизам и не помињући Србију као оквир у коме Косово мора да остане, већ само Југославију.¹³

У штампи је у потпуности прећутан и Титов говор на ручку у Петроварадину после обиласка Пољопривредног сајма у Новом Саду 11. маја 1968. године. У овом говору је на живописан начин казивао о последицама суше на пољопривредну производњу те године, али и о страном капиталу и инвестицијама на југословенском тржишту.¹⁴ Зависност југословенске пољопривреде од временских прилика и неприлика била је стална Титова брига. Проблеми које је суша направила пољопривредним усевима 1968, посебно пшеници, навели су га да се овој теми врати и после разгледања Сајма, у говору на ручку у Петроварадину. У том говору, који у штампи није објављен, Тито је упозорио представнике крупних газдинстава да су „дубоко орали али ће плитко жети“. Отворио је врата страном капиталу и инвестицијама на југословенском тржишту нудећи им све гаранције, при чему се Југославија не би одрицала самоуправљања, а страни капитал би имао загарантован профит.¹⁵ „Ми смо гледали тај велесајам у том проклетом лијепом времену. Знате, када сам ишао из Београда ја сам ставио црне наочаре, јер ми је сунце сметало, и онда ми нешто све изгледа као облаци. А ја сваки час погледам и видим нема облака него наочари моје дјелују. То сам радио и овдје на сајму. Да није тог сунчаног елемента, временског елемента, овај велесајам би факат био врхунац

¹¹ АЈ, фонд 837, кпр, II-1/175, Посета Источној Србији, 20-22. IX 1969, Брестоваачка бања, 21. IX 1969, Завршна реч...

¹² АЈ, фонд 837, кпр, II-1/175, Посета Источној Србији, 20-22. IX 1969, Брестоваачка бања, 21. IX 1969, Завршна реч...

¹³ АЈ, фонд 837, КПР, II-1/159, Посета „Борби“, 19. II 1969, Разговор председника Тита са новинарима „Борбе“, *Борба*, 20. 2. 1969, 6.

¹⁴ АЈ, фонд 837, КПР, II-1/146, Посета пољопривредном сајму у Новом Саду, 11. V 1968.

¹⁵ АЈ, фонд 837, КПР, II-1/146, Посета пољопривредном сајму у Новом Саду, 11. V 1968.

досадашњих свих достигнућа, досадашњих свих манифестација овог велесајма. Али он је дао своју слику која није пролазна, која говори о томе да без обзира на сунце, без обзира на ово што нас је ове године погодило, ја мислим, ја још увјек вјерујем да ће доћи киша, јер ја осјећам по мојим ногама /смех/. Ако буде кише ја не жалим своје реуматичне болове... Кад смо ми летили изнад облака над разним земљама, гледали смо кумулусе како се они формирају итд. Ја сам рекао, слушајте ове кумулусе би могли примјенити у своју сврху, да не буду они само путовали тамо а да никоме не одговарају, да никоме ништа не дају. Е ту наука треба још да каже своје.¹⁶

Најчешће су „страдали“ они делови Брозовог говора који су се односили на осетљива питања унутрашње политике и спољну политику земље и међународне односе. На њима су преправке биле најзначајније. Титове речи о међународним односима и спољној политици Југославије често су морале да буду озбиљније преправљане пре објављивања у штампи, јер су његови јасно изнети ставови неретко били недовољно тактични, тј. исувише експлицитни.

Део излагања у Брестовачкој бањи септембра 1969, у коме је говорио о монолитности земље, доста верно је препричан у следећој форми: „Кад је ријеч о монолитности наше земље, ја не пристајем ни на какве компромисе. У том погледу нећу ни са ким компромис да правим, докле год сам на овом мјесту. Није мени лако када морам да отворено кажем понекад неку истину која некога јако погађа. Само, ја сам ријешио да се нећу обазирати на то да ли ћу се неком замјерити или не. Докле год сам на том мјесту, ја ћу се доследно залагати за то за шта сам се борио читавог живота, за шта су се у народноослободилачком рату борили народи Југославије, на челу са комунистима: за јединство наше земље, за просперитет, за изградњу социјализма, за несметан развитак самоуправљања, за јачање југословенске социјалистичке заједнице.“ Међутим, на крају је изостављен мали део у коме је навео да су се он и комунисти борили и против покушаја да се унутрашњи развитак земље „расплињава са неким теоријицама са Запада“, а онда је потпуно избачено неколико реченица: „Ја сам за то да смо ми слободна земља, независна земља, да ћемо се борити за своју независност и суверенитет без обзира шта мислио Совјетски Савез и на Западу. То сам ја рекао и Громику кад је био ту код нас да ми сматрамо да треба сарађивати са свим земљама, то је наш принцип сарадње са свим земљама без обзира на друштвени систем. Али, разумије се, никада ми не заборављамо, да ипак наше мишљење јесте да би било потребно да се Совјетски Савез и друге социјалистичке земље прилагоде томе, да схвате наше принципе, да ми градимо социјализам, да ми сматрамо да је потребно да се међународни односи развијају у само једном позитивном правцу, да се спријечи највећа катастрофа, то јест нови рат.“¹⁷

У значајној мери је „цензурисан“ део Титовог говора на састанку са „друштвено-политичким активом“ Ваљева у Дому ЈНА 18. маја 1967. године. Тито је био веома изричит када је говорио о међународној ситуацији и није нимало би-

¹⁶ АЈ, фонд 837, КПР, II-1/146, Посета пољопривредном сајму у Новом Саду, 11. V 1968.

¹⁷ АЈ, фонд 837, кпр, II-1/175, Посета Источној Србији, 20-22. IX 1969, Брестовачка бања, 21. IX 1969, Завршна реч...

рао речи да би осудио америчку политику. Његова осуда америчке политике, рата у Вијетнаму, догађаја у Грчкој и на Блиском Истоку у југословенској штампи је пренета без експлицитних описа које је изрекао у Ваљеву. У штампи је забележено да је осудио политику мешања са стране у послове других држава и да рат у Вијетнаму и догађаји у Грчкој и на Блиском Истоку могу да имају негативне међународне последице. Није пренета његова директна осуда ЦИЕ и америчке владе и поистовећивање Американаца у Вијетнаму са Немцима у Југославији током Другог светског рата.¹⁸ Титове праве речи објављене су 1981. и то стилизовано, не саввим верно, у монографији о његовим посетама ваљевском и подринском крају.¹⁹

Шта је тачно рекао? Тито је проценио да су Американци на Блиском Истоку доживели „фијаско“ и да ће ићи на даље заостравање, укључујући и ратне подухвате или ће на Далеком Истоку проширивати ескалацију, користећи стање односа СССР-а и Кине, јер су видели да СССР не жели да се упусти у ратне авантуре, а и да Кина неће ступити у рат због Северног Вијетнама. Европска безбедност је за Тита постала „илузија“, јер се Европа не може обезедити „изнутра“ и то због „империјалистичких планова који су већ одавно направљени“. Тито је закључио да Американци не ублажавају притисак на арапске земље на Блиском Истоку и да су спремни на рат, док би СССР тешко могао да ступи у рат због Блиског Истока.²⁰ „Ово што се сада догађа у Вијетнаму, тамо Американци почели су све више и више, не носе мртве у авион кући него бродовима, па изгледа да немају доста ни дасака да праве ове... жртве. Они се нису надали, Американци, да ће морати сами гинути, него да ће помоћу тих домаћих тамо људи рјешавати своје стратешке проблеме. И они су запали у једну тешкоћу и то крупну тешкоћу. Они не могу да изађу на крај са оваквим полунаоружаним или скоро ненаоружаним народом, као што смо ми ту, као што су и Нијемци код нас у Југославији, не могу изаћи на крај и они постају све бешњи и они ће покушати и покушавају већ на другим мјестима. Ово што се догодило у Грчкој то је ствар сигурно америчке организације ЦИА итд. Та организација не ради без везе и знања са оним најодговорнијим људима. Вјеројатно да раде. Можда понекада само, ако успије, онда је добро, а ако не успије онда они нису криви, они горе... Но није тај само један план за Грчку да унутрашњи систем спрече у даљем прогресивном демократском развоју, него то је и опкољавање Блиског Истока и то је опкољавање и нас. Овај случај са Италијом, Фанфани, питање зоне Б, то је иста ствар и саставни дио тог плана. Они имају далекосежне планове направљене. На примјер план за Грчку, онај преокрет је месецима био направљен прије тога. То је наговска ствар, али не наговска у којој би учествовале Норвешка, Данска, Холандија итд. Оне нису, оне су само чланице. (Сад протестују). Да, кад виде куд их ове воде.“²¹

Због изнетих погледа о међународној ситуацији, у штампу није доспело ни

¹⁸ АЈ, фонд 837, КПР, II-1/132, Посета председника Тита Ваљеву, 18. V 1967, Забелешка о излагању председника Тита приликом разговора да друштвено-политичким активом...; Политика, 19. 5. 1967, 2.

¹⁹ *Тито у Ваљевском и Подринском крају*, Београд 1981, 265.

²⁰ АЈ, 507, III/127, IV Заједничка седница ПЦК СКЈ и ИК ЦККСКЈ, 31. V 1967, Прилог 2.

²¹ АЈ, 837, КПР, II-1/132, Забелешка о излагању председника Тита приликом разговора...

оно што је Тито рекао новинарима приликом посете *Политици* 1969. године. Сам Тито је интервенисао да се његове речи не објаве, јер је то што је рекао о међународним односима било само за интерну употребу, а не за јавност. Износећи утиске из посете Румунији Тито је разговоре са тамошњим врхом означио као „врло исцрпне и врло искрене“, код Румуна је уочио жељу за сарадњом у разним индустријским гранама и међусобне односе означио као „одличне“. Коментаришући долазак Никсона на чело САД-а Тито је уочио да је он, пре доласка на власт, „пажљиво изучио међународну конста(е?)лацију“ и да је из тога извукао поуке, па ће се „флексибилније поставити“. У односима САД-а и СССР-а је уочио жељу да се „на неки начин договоре“ јер су свесни да неће лако моћи да победе једна другу, али је Тито уочавао појаву Кине као „новог фактора“ који се све „флексибилније поставља према вани“, желећи да изађе из „својих зидова“. Тито је процењивао да је Кина „извор извесне забринутости за Совјетски Савез“, јер ће једног дана постасти „атомска велесила“. За „најосетљивији проблем“ означио је Блиски Исток где „једног дана може пожар да букне“. Тито се сложио са новинарима да су догађаји у Чехословачкој зауставили процес попуштања затегнутости између Истока и Запада, али је посебну пажњу обратио на Средоземље, где је дошло до концентрације америчке флоте. Процењиво је да се и Италија и Француска, са којима је Југославија имала добре односе, томе противе, Мароко такође, „а нису одушевљени ни Алжир и Грчка“.²²

Ови ставови нису били за ширу јавност. После разговора са новинарима *Политике*, из ове куће је у Кабинет Председника Републике стигла „верзија“ овог разговора, али она није добила одобрење да буде објављена у штампи. Јоже Смоле је са Бриона 9. фебруара обавестио Блажу Мандића из Службе за штампу Генералног секретаријата Председника Републике да се Тито није сложио да се други део његовог излагања у *Политици* (о спољној политици) објави у штампи, јер је он био „искључиво за унутрашње, интерне потребе“. Смоле је захтевао да се „друговима из редакције *Политике*“ поново скрене пажња да не препричавају поверљиве податке о међународним односима које је Тито изнео у разговору са новинарима приликом посете *Политици*. Тражио је од Мандића да се и руководству РТВ Београд скрене пажња да не би смели да објаве „филм разговора“, јер је то само „документарни материјал“ и тражио је да се тај филм преда служби Генералног секретаријата, где би се ставио у архиву. Мандић је поступио по директиви и истог дана је разговарао са Здравком Вуковићем, Милојком Друловићем и Миливојевићем (вероватно је реч о Драгољубу Миливојевићу Учи, заменику главног уредника *Политике*) и још једном их упознао са овом поруком.²³

²² АЈ, 837, КПР, II-1/158, Београд, 6. II 1969.

²³ Друг Блажо Мандић
Служба за штампу Г. С. П. Р.
Београд

Као што сам већ јавио телефоном другу Свети Милановићу /ордонансу, мајору/ друг Председник се не слаже с предлогом да се објави други део његовог излагања у *Политици*. Тај део излагања био је искључиво за унутрашње, интерне потребе. Треба поново скренути пажњу друговима из редакције *Политике* да не препричавају поверљиве податке о међународним односима које је друг Тито изнео у разговору

Некад није требало чекати да стигне директива да се не објављује оно што Тито каже, јер је то сам Тито током говора сугерисао. Усред објашњавања деловања страних шпијуна у Југославији и утицаја споља на омладину у говору у „Галеници“ 15. јуна 1971. Тито је рекао да би „желио да новинари то баш све не пишу, што ја кажем“, те је тај део говора у штампи пренет врло уопштено и штуро.²⁴

И у случају Титових наступа у источној Србији септембра 1969, највећу „цензуру“ је доживео говор о спољној политици земље и међународној ситуацији, одржан на састанку са друштвено-политичким активом у Бору 22. септембра исте године. Броз је врло детаљно говорио о спољнополитичким темама. Највећу пажњу је усмерио ка поправљању односа са СССР-ом, нарушених совјетском интервенцијом у Чехословачкој 1968. године. У размишљањима о југословенско-совјетским односима у том тренутку полазио је од оцене да је осудом догађаја у Чехословачкој Југославија заострила односе са СССР-ом и социјалистичким земљама и да се они још увек нису вратили на ниво пре интервенције. Југословенски врх је процењивао да се не би требало даље „качити“ и зато је штампи наложено да „не драматизира ствари и тиме заштрава односе“. Став Југославије је био да би у односима са СССР-ом требало гледати напред, не враћати се на старе сукобе, не свађати се сваких пар година и изнова мирити. Међутим, Тито је истовремено одбацивао могућност да Југославија било када призна да је совјетска интервенција у Чехословачкој била исправна. За њега је велики значај имала чињеница да економски односи Југославије и СССР-а нису страдали због сукоба.²⁵ Ови ставови су били у складу са закључком да у Југославији не би требало да буду „већи Чеси од самих Чеха“ и да би по питању догађаја у Чехословачкој требало заузети став пасивности, тј. како се Тито изразио на састанку са групом југословенских амбасадора, 18. марта 1969, у југословенској јавности не би требало стално подсећати на догађаје у Чехословачкој „кад ти сами руководиоци нису довољно способни да се боре“. Сматрао је да не би требало у штампи „ситничарити и стално то натезати и растезати“, јер је то „иритирало“ совјетску страну, већ уместо тога само повремено спомињати Чехословачку и то у функцији истицања југословенских „принципијелних ставова према таквим методима какав је употребљен“.²⁶ Исто-

у *Политици*. Потребно је разговарати и са руководством РТВ Београд да се филм разговора са другом Титом не сме објавити. То је само документарни материјал. Било би најбоље да се тај филм преда служби Г. С. П. Р. (Генерални секретаријат Председника Републике - прим. С. С.) и да се стави у архив.

Бриони 9. II 1969.

С другарским поздравима,
Јозе Смоле

АЈ, фонд 837, КПР, II-1/158, Посета НИП „Политици“, 6. II 1969, Београд, 6. II 1969; Здравница у „Политици“; Разно.

²⁴ АЈ, 837, КПР, II-1/204, Излагање председника Тита...; Реч председника Тита на крају разговора...

²⁵ АЈ, 837, КПР, II-1/175, Бор, 22. IX 1969, Завршна реч на састанку у Бору.

²⁶ АЈ, 837, КПР, II-2/393, Пријем наших амбасадора, Београд, 18. 3. 1969; Драган Богетић, *Југословенско-совјетски односи у светлу војне интервенције у Чехословачкој 1968. године*, 1968 – четрдесет година после, зборник радова (уредник др Радмила Радић), Београд 2008, 158.

времено, југословенски председник је у источној Србији посебно наглашавао да поправљање односа са СССР-ом није значило да Југославија иде „једним смером“, тј. није се одрицала добрих односа са западним државама, међу којима није било ниједне земље са којом Југославија није имала нормалне односе. Истакао је да су се односи са Француском даље побољшавали, па је било изгледа да ће се Француска заузети да се у ЗЕТ-у укину високе царине према југословенском извозу. По овом питању је очекивао помоћ и од Западне Немачке и Италије. Југословенско-италијанске односе је оценио као „јако добре“. Важан сегмент југословенске спољне политике била је и сарадња са „трећим светом“, а Тито је за ову прилику издвојио велики значај пословања југословенских фирми, пре свега грађевинских, у овим земљама, нарочито у Либији, Пакистану, Етиопији и Замбији. Локалне функционере источне Србије је упознао и са неким детаљима тек завршених разговора са Чаушескуом. Осим што је поновио разлоге за одбијање предлога да две земље граде Ђердап 2, Тито се жалио и на природу економских односа са суседном државом, тј. да је Југославија тешко добијала робу која је добро плаћана у доларима, а лакше ону робу која није била „доларска“. Када су била у питању светска жаришта, највише се концентрисао на сукобе на Блиском Истоку. У складу са од раније познатим југословенским ставовима у арапско-израелском конфликту, главног кривца је видео у Израелу и САД које су стајале иза јеврејске државе.²⁷ Ситуацију на Блиском Истоку је окарактерисао као веома тешку: „Израел још увијек, осјећајући своју надмоћност у техници па и у нечему другом што ја нећу да кажем, они чврсто настоје да задрже територије, нападају и даље, агресивније подухвате праве према арапским земљама.“ Страховао је да би тај рат могао да се распламса у велики сукоб на Блиском Истоку чији би пламен захватио и шире подручје. Процењивао је да Американцима није било стало да се Суецки канал отвори, јер им је интерес био да „Руси не могу да иду Суецким каналом у Индијски океан“. Са друге стране, интерес Совјета и других држава је био да се што пре направи споразум и да се канал отвори, јер су се градили велики бродови од по 200.000 тона, а међу тим државама је била и Југославија, која је градила један брод од 240.000 тона носивости. Тито је постављао и границу америчког мешања у конфликт на Блиском Истоку – сматрао је да они ипак не желе да на Блиском Истоку зарате са СССР-ом, јер су већ били ангажовани у Вијетнаму, где су видели „шта значи заратити са једном земљом која има тежње да буде самостална, да сама собом управља, колико то кошта. То их огромно кошта, и још не би хтели на једном мјесту још за сада да се увале у један сличан сукоб“. Није крио разочарање Уједињеним нацијама, односно није имао илузија у могућност да светска организација уради било шта како би се смирио сукоб на Блиском Истоку. Тито је детаљно описивао и одржавање Консултативног састанка ванблоковских земаља у Београду јула 1969. године.²⁸ Изјавио је да су на Југославију вршени притисци са Истока да одустане од састанка, јер се СССР плашио да би он могао да буде искоришћен за напад на њега због догађаја у Чехословачкој, што Југославија није дозволила, па су на састанку

²⁷ Dragan Bogetić, Aleksandar Životić, *Jugoslavija i arapsko-izraelski rat 1967*, Beograd 2010.

²⁸ Dragan Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi 1961-1971*, Beograd 2012, 279-282; Olivera Bogetić, Dragan Bogetić, *Nastanak i razvoj politike i pokreta nesvrstanosti*, Beograd 1981, 54-55.

коришћени само они елементи на основу којих се могао постићи договор, јер се радило о великом броју земаља које су биле хетерогене. Зато су се окупиле око онога што им је било заједничко – питање независности и суверенитета и помоћи земаљама у развоју. Тито је постављао услове и око одржавања евентуалног новог састанка на врху, тј. састанка шефова држава и влада несврстаних земаља – он не би смео да има само „сврху неке манифестације, неких декларација, јер декларација остаје на папиру“, већ би се морало „нешто покренути унутар самих тих земаља... и у погледу економске сарадње“. Економска питања је покретао, јер није био задовољан тиме што су многе несврстане земље продавале своје сировине по ниским ценама великим државама, а онда су их ове друге даље препродавале уз велики профит. Сматрао је да би, уместо тога, земље у развоју морале да између себе директно послују.²⁹

314

Од овог говора у штампи објављено је само неколико реченица о градњи Ђердапа 2 и то у контексту критике штампе која је о томе писала и тако изазивала проблеме у међурејубличким односима. Говор је најпре редигован, а онда пренет само уском кругу савезних и рејубличких партијских и државних функционера. Ту редиговану верзију је Јоже Смоле 25. септембра послао Марку Врхунцу у Генерални секретаријат Председника Републике са молбом да га пошаље свим члановима Извршног бироа Председништва СКЈ, председнику Савезне скупштине Милентију Поповићу, председнику СИБ-а Митји Рибичичу, заменику државног секретара за иностране послове Антону Вратуши, председнику ЦК СКС Марку Никезићу, председнику Скупштине Србије Дражи Марковићу, председнику Одбора за спољне послове Већа народа Савезне скупштине Вељку Мићуновићу и председнику Савезне конференције ССРНЈ Вељку Милатовићу. То су биле једине личности, осим оних који су присуствовали састанку, које су смеле да буду упознате са Титовим ставовима у вези са спољном политиком.³⁰

Титова анализа међународне ситуације, посебно кризе на Блиском Истоку, изнета приликом посете Бачкој Паланци 1973, у штампи је пренета у уопштеним оценама. Нису објављени његова анализа узрока арапског пораза, оцена нафтне кризе, истицање значаја Либије и Гадафија у снабдевању Југославије нафтом, већ су читаоци само упознати да је југословенски председник истакао важност јединства несврстаних земаља и да се zaloжио за избегавање оружаних сукоба и праведно решавање спора на Блиском Истоку.³¹

Заправо, говорио је много детаљније. Био је песимиста по питању перспективе за постизање мира на Блиском Истоку због „тврдоглавости тих Израелаца“ који нису хтели да се повуку са туђе територије. За арапске земље је сматрао да су

²⁹ АЈ, 837, КПП, II-1/175, Бор, 22. IX 1969, Завршна реч на састанку у Бору; Слободан Селинић, *Јосип Броз у Источној Србији, 21-22. септембар 1969, Токови историје* 2/2014, Београд 2014, 133-153.

³⁰ Поступајући о овим инструкцијама Новак Прибићевић је 29. септембра из Генералног секретаријата Председника рејублике послао Титово излагање Мићи Прелићу, генералном секретару стручних служби Председништва СКЈ да га уручи свим члановима Извршног бироа Председништва СКЈ. АЈ, 837, КПП, II-1/175, Посета Источној Србији, 20-22. IX 1969, Бор, 22. IX 1969, Завршна реч на састанку у Бору.

³¹ *Политика*, 6. 11. 1973, 1.

се ослањале на арапско јединство и јединство несврстаних исказано на 4. конференцији ових држава коју је Тито означио као прву конференцију после београдске на којој су несврстани показали висок степен јединства. Нафту је сматрао њиховим јаким оружјем, јер се данас „сви крећу бензином“. Осуђивао је Израел да је прекршио Резолуцију ОУН-а о обустави ватре око које су се сложиле обе супер силе. Упозоравао је да може доћи до катастрофе ако се не изврши притисак на Израел да се повуче. Истицао је важност решавања палестинског питања тако да они добију државу. Анализирао је позицију Југославије и других држава у погледу кризе са нафтом. Сматрао је да је југословенска позиција, за разлику од многих европских земаља, била добра, јер је она била у коректним односима са арапским земљама. Пренео је поруку коју је добио од Гадафија: „Колико год хоћете и кад год хоћете, ту нема проблема за нафту, можемо је увијек добити.“ Помињући да је сличан био и став Алжира, додао је да су те две земље биле најважније за снабдевање Југославије нафтом, јер су биле најближе, за разлику од Ирака из кога ју је било теже добити, јер „морамо околу да идемо.“ Веровао је да је нафтна криза погађала и САД, јер су оне трошиле доста нафте, а имале су свуда по свету своје базе којима је нафта била неопходна. Процењујући позиције великих сила према Суецком каналу закључио је да Америци није одговарало да канал буде отворен, јер се бојао да ће СССР да то искористи за слање своје ратне флоте за Индијски океан, јер му је то био најближи пут. Тито је позитивно оценио држање Саудијске Арабије. Њен ранији проамерички став био је у супротности са оштрим говором њеног министра спољних послова против империјализма на 4. конференцији несврстаних („Ја сам просто се смијао, рекох алал му вјера. То ће се јако „свиђати“ Американцима“).³² Тито је инсистирао на значају очувања јединства несврстаних и у том смислу је био задовољан тиме што су скоро све афричке земље прекинуле односе са Израелом. Примећивао је да су Американци наоружавали шеикате и Иран, који је такође имао много нафте, и да су хтели да од Ирана створе „некаквога жандарма“ попут Израела, али је веровао да то неће успети, јер је Иран био муслиманска земља. Указивао је и на потенцијалне проблеме на Средњем Истоку и узимао у обзир значај који је имао Аденски мореуз (залив) између Јемена и Сомалије. Титови подаци су говорили да је СССР имао своје своје људе („симпатије“) у Јемени, те се водила „велика игра“ око Индијског океана и Аденског мореуза, без обзира на то што су САД и СССР покушавале да задрже свој детант. Титов страх од америчке политике у Средоземљу био је уочљив и из објашњења да је Југославија морала да подигне степен војне припреме чим су то урадиле САД уз образложење да су америчке базе биле свуда око ње.³³

³² АЈ, 837, КПП, II-1/231, Реч председника Тита...

³³ АЈ, 837, КПП, II-1/231, Реч председника Тита...

РЕЗИМЕ

316

Говори Јосипа Броза приликом званичних посета Србији посматрани су као пример важности архивских извора за изучавање ставова историјских личности. Показано је да је југословенски председник у ужем кругу представника политичких и друштвених организација отворено говорио о бројним темама, пре свега у вези са политичким, економским и националним односима у Југославији и за међународном ситуацијом. Своја виђења је често износио врло експлицитно. Међутим, до јавности је допирало само оно што је прошло политички филтер самог Тита или његових сарадника. Говори су прекуцавани са магнетофонске траке, лекторски стилизовани и политички дорађивани. Његова упозорења о унутрашњим међунационалним сукобима и политичком нејединству понекад су преношена грађанима у ублаженој форми. Још су веће промене доживљавали ставови о међународним односима, посебно о осетљивим темама, попут кризе на Блиском Истоку или оцена деловања великих сила. У штампи није било дозвољено објавити Титове оштре критике америчке политике у Средоземљу или према Вијетнаму. Такве оцене су замењиване општим фразама у складу са генералном линијом југословенске спољне политике несврстаности. Закључак је да је за потпуни увид у политику и ставове политичких личности, међу њима и најзначајнијих попут Јосипа Броза, недовољно, најчешће чак и непотребно, користити штампу, већ је неопходно користити примарне архивске изворе и њихове оригиналне говоре.

Slobodan SELINIĆ, PhD

**ARCHIVAL DOCUMENTS
AS SOURCE FOR JOSIP BROZ'S STANCES:
HOW TITO WAS "(SELF) CENSORED"**

Summary

Josip Broz's speeches during his official visits to Serbia are viewed as an example of the importance of archival sources for researching stances of historical persons. It was shown that the Yugoslav president in a small circle of representatives of political and social organizations openly spoke about numerous topics, above all about those connected to political, economic, and national relations within Yugoslavia and international situation. Very often he presented his views explicitly. However, to the public reached only what went through the political filter of Tito himself or his associates. The speeches were typed from the magnetophone tape recordings, were stylized by the proofreaders, and politically upgraded. His warnings about inner-national conflicts and political disunity were sometimes conveyed to the citizens in softened form. Stances about international relations were changed even more, especially about sensitive topics such as the Middle East crisis or the assessments of the Great Powers' activity. It was especially not allowed to publish in the press Tito's harsh critiques of the American politics in *the Mediterranean* or policies toward Vietnam. Such assessments were replaced with general phrases in accordance with the general line of Yugoslav foreign non-alignment politics. The conclusion is that for the complete insight into the politics and stances of political figures, among whom the most important like Josip Broz, it is not enough and often even unnecessary to use press but it is necessary to use primary archival sources and the original speeches.